

Terminologia religioasă ortodoxă în limbile română și polonă: rolul traducerilor în fixarea normelor lexicale

Drd. Irina-Marinela Deftu
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
Prof. univ. dr. Eugen Munteanu (coord.)

Abstract

The objective of this article is to conduct a contrastive analysis of Orthodox ecclesiastical terminology in both Polish and Romanian. It seeks to draw observations regarding the standardization of Orthodox terminology in both languages and underscore the significance of translations in shaping lexical norms. A comparative approach to the examination of Orthodox ecclesiastical terminology offers us the essential framework for comprehending and describing the emergence and evolution of Orthodox terminology in the Polish language. In essence, it serves as a thorough exploration of these two languages in their numerous interactions, interferences, convergences, and divergences (Wandruszka cited in Munteanu 11), spotlighting the significant parallels and distinctions between them. Consequently, the comparative analysis of Orthodox ecclesiastical terminology in these two languages affords us "the opportunity to monitor semantic innovations" (Munteanu 10), "to observe subtle changes and nuances" (Munteanu 10), analyze the linguistic choices and approaches of translators, and construct the denominative imagery in both languages, among other aspects. In addition, the intention to approach the Orthodox ecclesiastical terminology from the point of view of cultural and theological-dogmatic conditioning has a teleological character. The lexicon of the Orthodox versions of the Orthodox liturgical texts in the Romanian language, and especially in the Polish language, has not yet been sufficiently and systematically studied from the perspective of cultural and theological-dogmatic conditioning.

Keywords: comparative analysis, religious literature, lexical norm, religious terminology, biblical text, translation

Introducere

În prezent, dispunem de multe traduceri ale Bibliei, acestea putând fi întrebuințate direct și liber și pentru nevoile individuale ale credincioșilor. Mai mult, *Biblia* nu își pierde caracterul de carte sfântă prin traducerile ei. În ceea ce privește moștenirea culturală creștină și având în vedere traducerea și transferul cultural al conținutului biblic în limba română, de exemplu, în cadrul acestui transfer au fost transmise atât terminologia greacă, cât și retorica și speciile tipice lumii elene, dar nu numai. Având în vedere cultura română, aceasta a beneficiat de un limbaj religios bine conturat confesional –

ortodox – „datorită reprezentării limbii române ca limbă a unui popor majoritar ortodox”. (Dumas 30) Astfel, și pentru cultura română, limba română literară s-a creat prin traducerea și adaptarea textelor religioase redactate în limbi de cultură anterioare, în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea. Limba română literară veche, ale cărei începuturi se află în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, este caracterizată de contactul cu modelele limbilor scrise: greaca, slavona și chiar latina. Astfel, în cadrul modelului stilistic al limbii române, identitatea limbii române literare este determinată și de stilul bisericesc. În limba polonă, individualizarea confesională a ortodoxiei se realizează la nivel lexical.

De când Biserica Ortodoxă a dobândit autocefalia în Polonia, și mai ales de la sfârșitul secolului al XX-lea, rolul limbii polone în viața liturgică și spirituală a credincioșilor ortodocși a crescut și el. Odată cu întrebuintarea limbii poloneze în comunicarea religioasă ortodoxă și pătrunderea lexicului ortodox în limba generală, devine din ce în ce mai evidentă necesitatea unificării acestui vocabular, sistematizarea lui.

Terminologia ortodoxă în limba polonă, însă, este cel mai adesea împrumutată din slavona bisericească și din greacă. Limba slavonă bisericească este limba liturgică a Bisericii Ortodoxe Poloneze.

În limba polonă veche, o mare parte a termenilor creștini erau în concordanță cu formele slavone bisericești, iar unele lexeme priveau doar ortodoxia. În cadrul acestei lucrări, îmi propun să prezint problema situației contemporane a acestui lexic, enumerând câteva dintre discrepanțele vizibile ale mai multor lucrări cu caracter normativ referitoare la terminologia ortodoxă în limba polonă și emițând câteva observații cu privire la standardizarea terminologiei ortodoxe în limba polonă.

1. Delimitări metodologice

În cadrul acestui articol, îmi propun să studiez din perspectivă sincronică dinamica lexicului limbii polone moderne și al limbii române moderne în sfera traducerilor religioase românești și a celor poloneze, având în vedere lucrările în cadrul cărora sunt identificate și descrise terminologia ortodoxă poloneză, mai precis, terminologia religioasă ortodoxă în limba polonă, dar și rolul traducerilor în fixarea normelor lexicale.

Analiza întreprinsă este una dintr-o perspectivă interlingvistică și contrastivă, unde abordarea comparativă a studiului celor două limbi în contextul observării dinamicii acestora este un studiu critic al celor două limbi „în nenumăratele lor confruntări, interferențe, convergențe și divergențe” (Wandruszka 3 *apud* Munteanu 11) și scoate în evidență asemănările și deosebirile importante dintre acestea la nivel lexical, morfologic, fonetic, sintactic, având în vedere inclusiv detectarea

universalităților lingvistice, modalitățile de gândire ce pot fi transmise în ciuda diversității lingvistice și socioculturale. Astfel, analiza comparativă a celor două limbi ne oferă „posibilitatea de control al inovațiilor semantice” (Munteanu 10), „observarea unor schimbări și nuanțări subtile” (Munteanu 10), analizarea comportamentului și atitudinilor lingvistice ale traducătorilor, construirea imaginarului denominativ în cele două limbi etc.

Prin urmare, menționăm încă de la început că intenția noastră de a aborda diversele aspecte ale interferenței lingvistice din perspectiva unei condiționări culturale și teologico-dogmatice are un caracter teleologic: textul biblic prin prisma tradiției biblice delimitate confesional, tradiția ecleziastică în sens strict – edițiile ortodoxe ale celor culturi.

Studierea terminologiei religioase din perspectiva unei condiționări culturale și teologico-dogmatice (terminologia ortodoxă) este importantă, deoarece o terminologie este specifică unei anumite dogmatici confesionale și susține sau favorizează, astfel, propriile învățături de credință:

Deși o dogmă creștină nu se bazează pe un singur termen sau pe un singur verset, anumite versete sau concepte s-au dovedit esențiale în economia formulării unor dogme. Odată articulată o anumită dogmă, ea devine un canon de interpretare pentru alte versete și concepte, care ajung să fie traduse în așa fel, încât să se potrivească înțelegerii doctrinare anterioare. Efectul acestui proces de «armonizare» este că versete neimportante în susținerea unei dogme devin argumente care o întăresc. (Coșăc 27)

O altă metodă de analiză întrebuințată în cadrul acestui demers a fost analiza dintr-o perspectivă semasiologică, pornind de la semnificant (adică pornind de la cuvânt, de la formă pentru a studia sensul și schimbarea sensului cf. Frâncu 136) pentru a ajunge să cercetăm substanța conținutului, opusă analizei onomasiologice, care „pleacă de la desemnare, de la «conținutul gândirii» care se dorește a se exprima, și care devine expresie într-o limbă determinată”. (Coșăc 107)

2. Corpusul analizat

Cercetarea noastră reprezintă o contribuție importantă la eforturile demersului lingviștilor, atât a poloniștilor din spațiul românesc, cât și a celor din spațiul polonez, de a studia discursul religios condiționat confesional, în cadrul unei tradiții religioase discursive, a unui model stilistic particular și a limbajului bisericesc, reticent la inovații, care impune și obligă la respectarea strictă a unor precepte de construcție. Mai mult, identificarea și descrierea terminologiei ortodoxe poloneze trebuie să ia în considerare statutul actual al vocabularului, bazat pe analiza limbajului religios contemporan al Bisericii Romano-Catolice din Polonia, cu accentuarea individuală a problemelor

terminologice. Analiza noastră își propune să ofere o serie de titluri ale unor lucrări, studii, articole, dicționare care oferă o terminologie ortodoxă în limba polonă și o descriere a acesteia, analiza noastră oferind niște observații cu privire la sfera lucrărilor asupra terminologiei ortodoxe, precizând că discrepanța terminologică reprezintă încă o problemă majoră în ortodoxia poloneză. Aceste discrepanțe se manifestă atât în diversitatea notației, a modelului adoptat de utilizare a împrumuturilor, cât și în lipsa unor reguli sistematice conforme cu regulile de ortografie ale limbii polone.

Corpusul analizat în cadrul cercetării noastre este reprezentat de dicționare și lexicoane, studii și articole care înregistrează terminologia și, astfel, constituie un instrument de cercetare.

În cadrul lucrării noastre, ne vom referi la terminologia în limba polonă și în limba română a Bisericii Ortodoxe Polonee, respectiv Române, având în vedere terminologia liturgică, a ritualului cultic, a textelor de cult. Aceste lucrări prezintă, însă, niște discrepanțe și lacune, existând diferențe legate de modul de înregistrare grafică a cuvintelor din cauza unei metode neunificate de adaptare a împrumuturilor și a regulilor nestandardizate de scriere a cuvintelor. Astfel, dicționare și lexicone întrebuințate în cadrul analizei noastre sunt: Pokorzyna Ewa, *Słownik terminologiczny wyposażenia świątyń obrządku wschodniego z przydatkiem ikon maryjnych* (Warszawa, Wydawnictwo DiG, 2004), Smykowska Elżbieta, *Liturgia prawosławna. Mały słownik* (Warszawa, Wydawnictwo Verbinum, 2008), Smykowska Elżbieta, *Ikona. Mały słownik* (Warszawa, Wydawnictwo Verbinum, 2013), Smykowska Elżbieta, *Prawosławni święci. Mały słownik* (Warszawa, Wydawnictwo Verbinum, 2008), Smykowska Elżbieta, *Zwyczaj i obrzędy prawosławne. Mały słownik* (Warszawa, Wydawnictwo Verbinum, 2007).

În cadrul analizei s-a avut în vedere și niște dicționare bilingve, care prezintă încercări contemporane de sistematizare a terminologiei, precum: Lewicki Roman, *Chrześcijaństwo. Słownik rosyjsko-polski* (Warszawa, Wydawnictwo Pax, 2002), Fediukina Helena, *Leksykon terminologii prawosławnej rosyjsko-polski* (Warszawa, Wydawnictwo Warszawska Metropolia Prawosławna, 2014), Markunas Antoni/Uczitiel Tamara, *Leksykon chrześcijaństwa rosyjsko-polski i polsko-rosyjski* (Poznań, Wydawnictwo Naukowe UAM, 1999).

Alte două studii bilingve din cadrul unor dicționare de terminologie bisericească și teologică oferă o imagine asupra traducerii unor cuvinte specifice limbajului biericesc în limba polonă, cele ale părintelui Znosko Aleksy, *Mały słownik wyrazów starocerkiewno-słowiańskich i terminologii cerkiewno-teologicznej* (Warszawa, Wydawnictwo Chrześcijańska Akademia Teologiczna, 1983) și *Słownik cerkiewnosłowiańsko-polski* (Białystok, Wydawnictwo Prawosławna Diecezja Białostocko-Gdańska, 1996).

Mai există și alte studii care înregistrează terminologia istorică și, astfel, constituie un instrument de cercetare, dar nu iau, de regulă, în considerare variațiile și aparițiile contemporane, precum articolele Mariei Karpluk, *Z polsko-ruskich związków językowych: Słownictwo cerkiewne w polszczyźnie XVI*, Warszawa, Wydawnictwo Energeia, 1996.

Alături de aceste lucrări, cuvinte din terminologia ortodoxă în limba polonă pot fi găsite și în alte studii unde, totuși, în aceste studii despre Biserica Ortodoxă termenii sunt separați de întreg. Astfel, devine dificil pentru cercetătorii care vor încerca să definească și să dezvolte terminologia Bisericii Ortodoxe în limba polonă. Câteva dintre aceste dicționare, care printre numeroasele cuvinte din sfera creștină conțin și termeni întrebuițați de către Biserica Ortodoxă Poloneză, sunt următoarele: Klich Edward, *Polska terminologia chrześcijańska* (Poznań, Wydawnictwo Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 1927); *Słownik języka polskiego*, red. nauk. Mieczysław Szymczak, t. 2, (Warszawa, Wydawnictwo Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 78-81, 1999); *Słownik Nowego Testamentu*, red. Xavier Léon-Dufour, transl. Kazimierz Romaniuk (Poznań, Wydawnictwo Św. Wojciecha 1981, II wyd. 1986); *Słownik terminologii biblijnej*, red. Xavier Leon-Dufour, transl. Kazimierz Romaniuk (Poznań, Pallottinum, 1994); *Słownik wiedzy biblijnej*, pod red. Bruce M. Metzger, Michael D. Coogan (Warszawa, Wydawnictwo Vocatio Oficyna, 1996); *Leksykon teologii pastoralnej*, pod red. Ryszarda Kamińskiego, Wiesław Przygoda, Marek Fiałkowski (Lublin, Wydawca Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu, 2006), *Słownik wyrazów obcych*, pod red. Elżbieta Sobol (Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 1999); *Nowy leksykon teologiczny*, Herbert Vorgrimler (Warszawa, Wydawnictwo Księży Werbistów VERBINUM, 2005); *Leksykon pojęć kościelnych i teologicznych*, Gerald O'Collins SJ, Edward G. Farrugia SJ (Kraków, Wydawnictwo WAM, 2002); *Leksykon teologii fundamentalnej*, pod red. ks. prof. dr. hab. Mariana Ruseckiego (Lublin-Kraków, Wydawnictwo M, 2002); *Leksykon duchowości katolickiej*, pod red. ks. Marka Chmielewskiego (Kraków, Wydawnictwo M, 2002); Rahner Karl, Vorgrimler Herbert, *Mały słownik teologiczny*, transl. Tadeusz Mieszkowski, Paweł Pachciarek (Warszawa, Wydawnictwo PAX, 1996).

Cu toate că dicționarele și lexiconele menționate anterior nu se concentrează exclusiv pe terminologia ortodoxă poloneză, ele înregistrează atât asemănările, cât și diferențele dintre terminologia romano-catolică și cea ortodoxă sau terminologia bisericilor protestante cu echivalente romano-catolice sau ortodoxe.

În spațiul românesc, câteva lucrări care oferă o standardizare a terminologiei ortodoxe în limba română sunt: Mircea Ioan, *Dicționar al Noului Testament*, București, EIBMBOR, 1995; Dumas Felicia, *Dicționar*

bilingv de termeni religioși ortodocși român-francez, Iași, Editura DOXOLOGIA, 2010; Braniște Ene/Braniște Ecaterina, *Dicționar enciclopedic de cunoștințe religioase*, Caransebeș, Editura Diecezană Caransebeș, 2001; Bria Ion, *Dicționar de teologie ortodoxă A-Z*, București, Editura Institutului biblic și de misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1981; Ciobanu Radu, *Mic dicționar de cultură religioasă*, Timișoara, Editura Helicon, 1994; Ionescu Nae, *Îndreptar ortodox*, București, Editura Artemis, 2013.

3. Terminologia ortodoxă în limba polonă

Conceptul de terminologie ortodoxă în limba polonă este asociat cu prezența Bisericii Ortodoxe în Polonia. Astfel, terminologia ortodoxă în limba polonă „rezultă dintr-o lungă perioadă de dependență reciprocă între teologia, iconografia sau exegeza exprimată în limba slavonă bisericească și funcționarea statului polonez, cultura poloneză și limba polonă”. (Ławreszuk 159) Biserica Ortodoxă din Polonia întrebuințează limba slavonă bisericească ca limbă liturgică, limba polonă fiind utilizată ca limbă a dogmei teologice, a descrierii istoriei, a omiliei sau a catehizării.

O descriere preliminară a terminologiei poloneze se poate realiza având în vedere o serie de factori care influențează complexitatea și condiționarea ei confesional-teologică (dogmatică, canonică, eclesiologică, cultică etc.). Terminologia ortodoxă în polonă include atât terminologia care funcționează în limba polonă, cea apropiată de lexicul comun, cât și resursele din limbile originale, în principal „greacă, slavona bisericească veche, slavona bisericească, ruteană, pe baza terminologiei minorităților naționale și etnice din Polonia, inclusiv bieloruși, greci, lemkoși, ruși, ucraineni” (Ławreszuk 159) și, de asemenea, întrebuințează împrumuturi din terminologia Bisericii Romano-Catolice.

Desprinderea terminologiei ortodoxe în limba polonă de lexicul uzual este o activitate dificilă, care presupune o atenție exacerbată asupra identificării și extragerii acelor termeni care vor intra în nomenclatura unei tradiții religioase discursive, într-un limbaj bisericesc, impunerea lor prin validarea lor la nivelul uzajului, al întrebuințării în producții scrise sau orale. Astfel, este imperativă distingerea termenilor care funcționează în limba polonă și se referă strict la Biserica Ortodoxă. Dar în cadrul acestor termeni există cuvinte atribuite exclusiv teologiei ortodoxe, cât și cuvinte care au semnificații diferite pentru Biserica Romano-Catolică sau pentru alte biserici și comunități religioase, și care pot fi considerate niște omonime terminologice. Un exemplu edificator este termenul *ksiądz* (‘duchowny chrześcijański posiadający święcenia kapłańskie’ – wsjp.pl –; în română, „un preot creștin hirotonit”), termenul nefiind acceptat oficial în

Biserica Ortodoxă, deși funcționează atât în sfera colocvială, cât și în cea oficială și este derivat din cuvintele *władca/kniaź*, „conducător” (în limba polonă veche *kniądz*, „preot”). Conform volumului apărut la editura Universității din Białymstok în anul 2016, *Specyfika polskiej terminologii prawosławnej. Koncepcja normatywizacji pisowni*, termenul nu are legătură cu dezvoltarea istorică a terminologiei ortodoxe. De la sfârșitul secolului al XIV-lea, termenul a fost întrebuințat în limba polonă ca titlu de politețe pentru cler, conform Krystynei Długosz-Kurczabowa. Cu privire la nuanțele semantice și la acceptarea sau nu în cadrul uzului în diverse comunități religioase, tot în *Specyfika polskiej terminologii prawosławnej...* este menționat că dacă se presupune a se vedea în vedere termenul *ksiądz* „preot” ca un titlu onorific pentru persoana care face parte din cinul bisericesc, acela de *prezbiter* (gradul al II-lea de preoție), întrebuințarea lui, totuși, pentru adresarea către unui diacon sau episcop nu este adecvată. Această problemă rezultă din lipsa unei forme unanim acceptate și întrebuințate a termenului *prezbiter* (gradul al II-lea de preoție), în limba polonă, unde atât în terminologia romano-catolică, cât și în cea ortodoxă, termenul apărând foarte rar. În uzul limbii polone, termenul *ksiądz* este întrebuințat și acceptat în uz ca un onorific universal. Dacă termenul *ksiądz* este întrebuințat ca un onorific universal, în *Specyfika polskiej terminologii prawosławnej...* se menționează că ar trebui, astfel, întrebuințate și alte onorifice universale, precum *ojciec*, *czcigodny*, *przewielebny/wielebny* „tată, venerabil, reverend”. (Ławreszuk 107) Polemici cu privire la traducerea acestui termen au existat și în trecut, între catolici și anglicani, de exemplu, sau chiar între ortodocși și semnificațiile doctrinei reformatoare, unde găsim denotațiuni, precum: „bătrân”, „preot”, „presbiter” etc. Diversitatea termenilor întrebuințați în traduceri ortodoxe în limba română atrage atenția asupra ezitării traducătorilor cu privire la ceea ce este, de fapt, un *πρεζβύτερος*. Prin urmare, problema emiterii unei definiții oficiale, fără ambiguități, a preoților (a prezbiterilor) impune propagarea acestui termen în textele scrise și utilizarea lui sinonimică cu termenii folosiți în mod obișnuit *ksiądz* „preot” și *ojciec* „tată”. Astfel, una dintre prioritățile lucrărilor destinate terminologiei este aceea de a preciza acele cuvinte care funcționează ca împrumuturi din slavona bisericească sau greacă, chiar și din alte limbi, în terminologia ortodoxă în limba polonă. Mai mult, terminologia se află într-o continuă dezvoltare și se află în situația dificilă de a se confrunta cu problema alegerii celor mai relevante echivalente funcționale, de sens și de valoare, de redare clară și corectă din punct de vedere teologic a conținutului, a termenilor grecești și slavoni bisericești care sunt întrebuințați în teologia ortodoxă, dar cărora le lipsește în prezent o formă standardizată în limba polonă avându-se, așadar, în vedere necesitatea lexicalizării unor concepte. Prin urmare, este foarte interesant de urmărit procesul de fixare a normelor lexicale întrucât

acesta este în desfășurare în prezent, nefiind perfectat încă și reprezintă, astfel, un domeniu vast neexplorat suficient, „care a durat în culturile tradițional ortodoxe mai mult de un secol, suprapunându-se peste procesul de formare a limbii literare”. (Dumas 30)

Din punct de vedere lexical, terminologia ortodoxă din limba polonă reprezintă un fenomen relativ nou, dar foarte dinamic, fiind o limbă liturgică ortodoxă pe cale de a se forma și a se dezvolta în prezent în polonă. Astfel, principala metodă de construire a acestei limbi este exercițiul traducerii întrucât „actul traducerii [...] este un gest de reverență și prețuire pentru «limba-țintă», socotită demnă să poarte un mesaj spus anterior, originar și mai bine, în altă limbă: «A traduce cu adevărat înseamnă să adaptezi în limba ta ceea ce a fost spus în altă limbă», scrie Martin Luther într-o predică”. (Munteanu 120) Există instituții care propun și se ocupă de traducerea textelor și normarea în limba polonă și traducători reprezentanți ai Bisericii Ortodoxe din Polonia: Jerzy Betlejko și Warsonofiusz Doroszkiewicz. Sunt traduse din cultul ortodox textele importante pentru ritualul ortodox, pentru uzul liturgic și nu numai. Adesea s-a pus problema stabilirii unei traduceri satisfăcătoare a textelor liturgice, care să poată fi comună tuturor parohiilor și comunităților. (Dumas 7) Mai mult, revistele ortodoxe în polonă – de exemplu, revista oficială a Bisericii Ortodoxe Polone „Vestitorul bisericesc” apare la Varșovia – reprezintă „o mărturie comună a ortodoxiei” (Dumas 8) în țările în care ortodoxia este minoritară. Aceste autorități religioase se străduiesc să găsească o limbă polonă inteligibilă pentru omul de astăzi și simt necesitatea de a încorpora mesajul religios în experiența de zi cu zi, dar dorindu-se ca textul propus în limba polonă să fie redactat într-un „limbaj inteligibil, dar care să nu fie nici banal”. (Dumas 8) Astfel, problema tensiunii dintre modernizarea limbii textului biblic, de exemplu, și demnitatea textului inspirat atrage atenția asupra aspectului colocvial al limbii, care ar duce la respingerea unui limbaj religios, fapt echivalent cu respingerea unei viziuni creștine a lumii.

Astfel, prin intermediul acestor traduceri culturale se realizează fixarea normelor lexicale care definesc și individualizează în limbă o terminologie religioasă ortodoxă, transferând în spațiul cultural polonez o realitate lingvistică și confesională specifică țărilor cu tradiție în ortodoxie. (Dumas 10-11) Specificitatea confesională se remarcă la nivel lexical, adică la nivelul termenilor reprezentativi ortodoxiei, putând vorbi despre o terminologie religioasă ortodoxă în polonă, specializată și precisă în ceea ce privește denumirile univoce asemenea celorlalte terminologii. Astfel, terminologia religioasă ortodoxă în limba polonă este o terminologie de tip cultural, confesională, construită la nivelul traducerilor de texte ortodoxe și „impusă prin folosirea sa în interiorul acestei paradigme confesionale”. (Dumas 11)

Traducătorii textului biblic pentru uzul cultic ortodox realizează misiunea care le revine prin convertirea mesajului biblic în limba polonă – fixarea normelor lexicale ale terminologiei ortodoxe în limba polonă –, dar și aceea de a oferi variante inteligibile ale textului biblic polonezilor ortodocși. Prin urmare, aceștia se raportează la alte traduceri întrebuințate în uzul cultic ortodox existente cu scopul de a îndepărta orice neconcordanță dogmatică posibilă prin opțiunea lexicală neconformă tradiției ortodoxe.

Impunerea acestor norme lexicale se poate realiza doar „prin validarea lor la nivelul uzajului, ale întrebuințării în producții scrise sau orale”. (Dumas 18)

Astfel, se poate observa că în limba polonă există termeni speciali care desemnează realitățile dogmatice, teologice, spirituale ale ortodoxiei, adică o terminologie ortodoxă în spațiul polonez, bine conturată în limba polonă prin fixarea normelor lexicale propuse prin traducerea textelor fundamentale ortodoxiei. Astfel, traducătorii îndeplinesc și rolul lor de „actori normativi” (Dumas 30), având „responsabilitatea lingvistică și confesională” (Dumas 30) față de textul pe care îl traduc. Întrucât în Polonia ortodoxia este o religie minoritară, în cazul traducerii textelor de cult necesitatea lexicalizării unor noi concepte devine imperioasă, obligându-i pe traducători să respecte exigențele confesionale organizării mesajului sacru, perceput și analizat în limba-sursă și să ofere niște forme de lexicalizare inedite în limba-țintă. Astfel, este foarte interesant de urmărit procesul de fixare a normelor lexicale întrucât este în desfășurare în prezent, nefiind perfectat încă și reprezintă un domeniu vast neexplorat suficient, „care a durat în culturile tradițional ortodoxe mai mult de un secol, suprapunându-se peste procesul de formare a limbii literare”. (Dumas 30)

4. Normarea terminologică

Din punct de vedere lexical, terminologia ortodoxă din limba polonă reprezintă un fenomen relativ nou, dar foarte dinamic, fiind o limbă liturgică ortodoxă pe cale de a se forma și a se dezvolta în prezent în polonă. Concluziile studiilor existente – dicționare, enciclopedii sau diverse articole pe această temă – indică discrepanța terminologică problema majoră în cadrul ortodoxiei poloneze. Aceste discrepanțe se manifestă atât în diversitatea notației, în modelul adoptat de utilizare a împrumuturilor, cât și în lipsa unor reguli sistematice conforme cu regulile de ortografie ale limbii polone. În multe cazuri, se pot observa diferențe în utilizarea înregistrărilor sursă, unde unele dicționare sugerează împrumuturi din greacă (*epigonation*, *epitrachelion*), altele din slavona bisericească (*poruczy* „încredințat” sau forme polonizate, *narękawki* „mânecute” în gr. ἐπιμάνικα/ἐπιμανίκια, cs. π , *jepitrachil* „epitrahilul” în gr. επιτραχήλιον, cs. επ

Problema lipsei unui set de reguli care să ofere îndrumare în ceea ce privește tehnoredactarea împrumuturilor sau adaptării lor și introducerea în nomenclatura limbajului bisericesc ortodox, constă, printre altele, în neconcordanțe de ortografie, de exemplu, cu litere mari sau mici a unor termeni, precum: *Ewangelia* – *ewangelia*, *Liturgia* – *liturgia*, *Święty Jan* – *święty Jan* etc., scrierea diferită a unor structuri, precum: *Święto Narodzenia Chrystusa* „Sărbătoarea Nașterii lui Hristos” – *Boże Narodzenie* „Nașterea Domnului (Crăciunul)”, *królewskie drzwi* „ușile împărătești”, structura aceasta din limba polonă apărând cu precădere în texte: *królewskie drzwi* în gr. βασιλική πύλη – *święte drzwi* „ușile sfinte” în gr. ὁπάια πύλη din ὁπάϊορ – „frumos, fermecător” + πύλη – „ușă, poartă, intrare” – *królewskie wrota*, unde termenul *wrota* apare în traduceri poloneze ale textelor liturgice „porțile împărătești” – *carskie wrota* „ușile împărătești”, sau existența mai multor lexeme care denumesc același referent, de exemplu *paramonarz* – forma polonizată a termenului din limba rusă – *ponomar* „pălămar, paracliser” – *prysłużnik* – *akolita*, *plaszczanica* „epitaful” – *epitaŃion*, *liturgia* – *Liturgia Święta* „Sfânta Liturghie” – *Boska Liturgia* „Dumnezeiasca Liturghie”, unde în *Specyfika polskiej terminologii prawosławnej...* se menționează faptul că termenul *msza*, specific romano-catolicilor, nu trebuie întrebuințat pentru a descrie slujba euharistică și alte slujbe din cultul ortodox, iar la altă pagină apare mențiunea că „în Biserica Ortodoxă, termenul de *liturghie* este folosit în general exclusiv pentru slujba euharistică” (Ławreszuk 69) și ca excepție, denumirile pentru părțile individuale ale liturghiei sunt scrise cu litere mici (slujba euharistică, liturghia catehumenilor și liturghia credincioșilor), iar ca slujbă euharistică se scrie cu majusculă: *Boska Liturgia*, *Święta Liturgia*, *Liturgia* sau că se scrie cuvântul *Liturghie* dacă este sinonim cu *Euharistia*.) – *Liturgia Boża* – *obiednia* – *msza*.

5. Normarea prin traducere

Și în cazul spațiului polonez, se pune problema raportului dintre traducere și limbile literare, iar celebrul aforism al lui Kogălniceanu, „traducțiile nu fac o literatură”, pentru că ele „omoară în noi duhul național” nu este suficient de puternic pentru a caracteriza această cultură. Astfel, fără traducere (tłumaczenie, 번역, перевод, translation), „limbile și culturile devin autarhice sau culturi tradiționale orale, «minore»” (Munteanu 117), iar „fără componenta universală, achiziționată în timp prin traduceri, o tradiție literară națională nu este posibilă”. (Munteanu 118) Astfel, prin intermediul acestor traduceri se formează, într-un moment de incipit al culturii, în limba polonă o *terminologie religioasă ortodoxă*, prin care se creează un sistem conceptual propriu confesiunii respective și de denominare, realități, noțiuni confesionale specifice Bisericii Ortodoxe din diferite sfere de activitate,

precum: domeniul teologic, domeniul liturgic, domeniul cultural, practic etc. Prin urmare, acest sistem de denominare nu numai că nu este universal, dar nu este nici legat indisolubil de o limbă, ci de o cultură și de un mediu. Astfel, este vorba despre o *terminologie culturală* – avându-se în vedere perspectiva confesională ca factor catalizator al unui fenomen cultural, al unei producții culturale, al unui flux cultural și al unui consum cultural –, „dar specializată, la fel de precisă în privința denumirilor sale ca și celelalte”. (Dumas 5)

În ceea ce privește ortodoxia din spațiul polonez, aceasta este caracterizată la nivelul terminologiei de împrumuturi grecești, cuvinte de bază specifice creștinismului, împrumuturi din slavonă, reprezentând unul dintre elementele principale de descriere a acestui lexic specializat, de individualizare a acestei terminologii ortodoxe din limba polonă. Din punct de vedere lexical, terminologia ortodoxă din limba polonă reprezintă un fenomen relativ nou, dar foarte dinamic, fiind o limbă liturgică ortodoxă pe cale de a se forma și a se dezvolta în prezent în polonă. Astfel, principala metodă de construire a acestei limbi este *exercițiul traducerii* întrucât „actul traducerii [...] este un gest de reverență și prețuire pentru «limba-țintă», socotită demnă să poarte un mesaj spus anterior, originar și mai bine, în altă limbă: «A traduce cu adevărat înseamnă să adaptezi în limba ta ceea ce a fost spus în altă limbă», scrie Martin Luther într-o predică”. (Munteanu 120) Există instituții care propun și se ocupă de traducerea textelor și normarea în limba polonă și traducători reprezentanți ai Bisericii Ortodoxe din Polonia: Jerzy Betlejko și Warsonofiusz Doroszkiewicz. Sunt traduse din cultul ortodox textele importante pentru ritualul ortodox, pentru uzul liturgic și nu numai. Adesea s-a pus problema stabilirii unei traduceri satisfăcătoare a textelor liturgice, care să poată fi comună tuturor parohiilor și comunităților. (Dumas 7) Mai mult, revistele ortodoxe în polonă – de exemplu, revista oficială a Bisericii Ortodoxe Polone „Vestitorul bisericesc” apare la Varșovia – reprezintă „o mărturie comună a ortodoxiei” (Dumas 8) în țările în care ortodoxia este minoritară. Aceste autorități religioase se străduiesc să găsească o limbă polonă inteligibilă pentru omul de astăzi și simt necesitatea de a încorpora mesajul religios în experiența de zi cu zi, dar dorindu-se ca textul propus în limba polonă să fie redactat într-un „limbaj inteligibil, dar care să nu fie nici banal”. (Dumas 8) Astfel, *problema tensiunii dintre modernizarea limbii textului biblic*, de exemplu, și *demnitatea textului inspirat* a atras atenția asupra aspectului colocvial al limbii, care ar duce la respingerea unui limbaj religios, fapt echivalent cu respingerea unei viziuni creștine a lumii. Cu toate acestea, *Biblia* este un text cultural, adică o galaxie semantico-imaginativă a comunității naționale respective (Munteanu 118), nu este doar proprietatea credincioșilor și poate fi supus unor astfel de măsuri precum alte texte literare: „Należy dodać, że zwolennicy nowych adaptacji

podkreślali, że *Biblia jest tekstem kultury, nie jest własnością tylko wierzących i może podlegać takim zabiegom jak inne teksty literackie*, zwracano uwagę na przydatność parafrazy jako narzędzia ewangelizacyjnego, choć ograniczonego do stosunkowo wąskiej grupy odbiorców”. (Stanisław & Rybka 151) Cu toate acestea, traducerea trebuie realizată într-o strânsă legătură cu sursele sale și cu tradiția ortodoxă. Astfel, pentru justificarea opțiunilor terminologice de traducere a textelor sunt întrebuițate ca autorități normative principiul exactității și cel al conciziei.

Astfel, *prin intermediul acestor traduceri culturale se realizează fixarea normelor lexicale care definesc și individualizează în limbă o terminologie religioasă ortodoxă, transferând în spațiul cultural polonez o realitate lingvistică și confesională specifică țărilor cu tradiție în ortodoxie*. (Dumas 10-11) Specificitatea confesională se remarcă la nivel lexical, adică la nivelul termenilor reprezentativi ortodoxiei, putând vorbi despre o terminologie religioasă ortodoxă în polonă, specializată și precisă în ceea ce privește denumirile univoce asemenea celorlalte terminologii. Astfel, *terminologia religioasă ortodoxă în limba polonă este o terminologie de tip cultural, confesională, construită la nivelul traducerilor de texte ortodoxe și „impusă prin folosirea sa în interiorul acestei paradigme confesionale”*. (Dumas 11)

Ne propunem să studiem această terminologie specializată pe baza unui corpus alcătuit din versiunile ortodoxe în limba polonă și limba română a textului biblic, având în vedere edițiile după anul 2000. Cealaltă parte a corpusului este alcătuit din înregistrări audio ale interviurilor realizate cu reprezentanți ai clerului din Polonia (diaconi, preoți, monahi etc.), profesori ai facultăților de teologie ortodoxă de la universitățile poloneze, dar și cu credincioșii ortodocși din comunitatea poloneză.

În cadrul cercetării noastre ne vom concentra atenția și asupra metodelor și strategiilor de impunere a normelor lexicale folosite de traducători. Astfel, prin *normă lexicală* se înțelege „recomandarea explicită și/sau implicită de folosire a anumitor termeni considerați ca specifici ortodoxiei, în sensul în care lingvistul francez André Martinet definea conceptul de normă prescriptivă, care alege din ansamblul de uzaje, întrebuițarea considerată corectă”. (Dumas 13) *După ce aceste recomandări sunt emise de către o autoritate normativă recunoscută, ele sunt respectate de către toți cei care întrebuițează această terminologie religioasă ortodoxă în limba polonă*, adică clerul, credincioșii și cei care fac referire la mediul ortodox, *prin reluarea exactă a acestora și utilizarea lor în diverse contexte, scrise sau orale ale acestei terminologii*. Aceste opțiuni sunt impuse prin întrebuițarea propriu-zisă a lexicului respectiv în text. În ceea ce privește numărul traducerilor textului biblic întrebuițate pentru uzul cultic ortodox în limba polonă, acesta este redus.

Traducătorii textului biblic pentru uzul cultic ortodox realizează misiunea care le revine prin convertirea mesajului biblic în limba polonă – fixarea normelor lexicale ale terminologiei ortodoxe în limba polonă –, dar și aceea de a oferi variante inteligibile ale textului biblic polonezilor ortodocși. Prin urmare, aceștia se raportează la alte traduceri întrebuintate în uzul cultic ortodox existente cu scopul de a îndepărta orice neconcordanță dogmatică posibilă prin opțiunea lexicală neconformă tradiției ortodoxe.

Impunerea acestor norme lexicale se poate realiza doar „prin validarea lor la nivelul uzajului, ale întrebuintării în producții scrise sau orale”. (Dumas 18) Fenomenul de *contact lingvistic* dintre limbile polonă și slavonă reprezintă un proces multidimensional și complex, revendicând un context psihologic și sociocultural în cadrul căruia cele două limbi să se intersecteze și să interfereze. În acest caz, contactul dintre cele două limbi s-a realizat la nivelul traducerilor în limba polonă a unor texte. Astfel, contextul și factorul sociocultural catalizator al acestui contact lingvistic este oferit de *ortodoxia* celor două spații culturale ca *imperialism cultural*, adică un fenomen religios și cultural prin intermediul căruia se exportă o învățătură de credință și valori asociate acestei credințe prin generarea unei puteri necoercitive, de atractivitate prin cultură – de promovare a valorilor și structurilor acestui centru iradiant de cultură –, a unei puteri *soft*.

Astfel, terminologia religioasă ortodoxă în limba polonă este formată din împrumuturi grecești, slavone, din termeni ce desemnează realități specifice ortodoxiei și întrebuintați conform tradiției și dogmei ortodoxiei, dar și termeni adaptați fonetic, morfologic și semantic la sistemul limbii polone, noii termeni având înfățișarea unor forme „polonizate”. În ceea ce privește compartimentul morfologic al limbii, se poate observa o adaptare la sistemul limbii polone, cu toate că unele dintre ele și-au păstrat anumite particularități din limbile de origine. Având în vedere compartimentul semantic al limbii, termenii au transportat în limba polonă semnificațiile din limbile de origine, reprezentative paradigmei religioase și confesionale a ortodoxiei.

Astfel, se poate observa că în limba polonă există termeni speciali care desemnează realitățile dogmatice, teologice, spirituale ale ortodoxiei, adică o *terminologie ortodoxă* în spațiul polonez, bine conturată în limba polonă prin fixarea normelor lexicale propuse prin traducerea textelor fundamentale ortodoxiei. Astfel, traducătorii îndeplinesc și rolul lor de „actori normativi” (Dumas 30), având „responsabilitatea lingvistică și confesională” (Dumas 30) față de textul pe care îl traduc. Întrucât în Polonia *ortodoxia* este o *religie minoritară*, în cazul traducerii textelor de cult necesitatea lexicalizării unor noi concepte devine imperioasă, obligându-i pe traducători să respecte exigențele confesionale organizării mesajului sacru, perceput și analizat în limba-sursă și să ofere niște forme de lexicalizare

inedite în limba-țintă. Astfel, este foarte interesant de urmărit procesul de fixare a normelor lexicale întrucât este în desfășurare în prezent, nefiind perfectat încă și reprezintă un domeniu vast neexplorat suficient, „care a durat în culturile tradițional ortodoxe mai mult de un secol, suprapunându-se peste procesul de formare a limbii literare”. (Dumas 30)

În ceea ce privește cultura română, aceasta a beneficiat de un limbaj religios bine conturat confesional – ortodox –, „datorită reprezentării limbii române ca limbă a unui popor majoritar ortodox”. (Dumas 30) „Existența istorică a tuturor limbilor este determinată în mod decisiv de multiplele legături, interferențe și schimburi reciproce care se produc între ele prin intermediul contactelor lingvistice directe sau mediate”. (Munteanu 11) Astfel, și pentru cultura română, limba română literară s-a creat prin traducerea și adaptarea textelor religioase redactate în limbi de cultură anterioare, în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea. Limba română literară veche, ale cărei începuturi se află în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, este caracterizată de contactul cu modelele limbilor scrise: greaca, slavona și chiar latina. Astfel, în cadrul modelului stilistic al limbii române, identitatea limbii române literare este determinată și de stilul bisericesc. În limba polonă, individualizarea confesională a ortodoxiei se realizează la nivel lexical.

6. Consiliul pentru Limba polonă (Rada Języka Polskiego)

Unele dintre problemele indicate au fost dezbătute și rezolvate în urma activității Echippei pentru Limba religioasă (Zespół Języka Religijnego) a Consiliului pentru Limba polonă. Propunerile descrise în lucrarea profesorilor Wiesław Przyczyna și Renata Przybylska (Przybylska/Przyczyna 2011) au avut în vedere în principal terminologia Bisericii Romano-Catolice și nu au ținut cont de specificul Bisericii Ortodoxe, de exemplu. O echipă de teologi și filologi a dezvoltat în anii 2014-2016 un sistem de normativizare a ortografiei terminologiei ortodoxe, care a fost publicat în anul 2016. Studiul *Specyfika polskiej terminologii prawosławnej...*, bazat pe principiile și normele lucrării *Pisowni słownictwa religijnego (Ortografia vocabularului religios)* a Renatei Przybylska și a preotului Wiesław Przyczyna, a dezvoltat problemele care au fost trecute cu vederea anterior, precum terminologia diversă legată de teologia dogmatică, viața liturgică și practicile religioase, denumirile proprii oficiale ale Bisericilor Ortodoxe locale și, de asemenea, a introdus modele de formare a cuvintelor în cazul termenilor în limbi străine care nu și-au găsit până acum echivalentul polonez. Principiile dezvoltate în această lucrare sunt o primă încercare de sistematizare, indicând tot pentru prima dată cu acuratețe diferențierea istorică a denumirilor Bisericii Ortodoxe și ale altor biserici creștine. *Specyfika polskiej terminologii prawosławnej...* nu cuprinde terminologia ortodoxă completă în limba polonă și nici nu

propune acele reguli ca fiind singurele posibile, ci propune, în primul rând, direcții ulterioare de cercetare care ar trebui să conducă la dezvoltarea unui dicționar complet de terminologie ortodoxă în limba polonă.

În ceea ce privește numele proprii ale lui Dumnezeu și denumirile sfinților, de exemplu, unde categoria sfințeniei este absentă în terminologia romano-catolică, printre soluțiile prezentate în lucrări sunt descrierile analitice. Biserica Ortodoxă nu se limitează la a descrie o persoană ca *święta* („sfântă”) sau *blogosławiona* („binecuvântată”), așa cum este în cazul Bisericii Romano-Catolice, ci distinge termeni separați care indică categorii și grupuri de sfinți, de exemplu, *praojcowie*, *prorocy*, *męczennicy*, *wyznawcy*, *apostołowie*, *święci hierarchowie*, *świętobliwi*, *darmo leczący*, *saloici*, *sprawiedliwi*, *prawowierni*. Spre deosebire de terminologia romano-catolică, acești termeni conțin deja termenul sacru, așa că pentru consistența mesajului este suficient să descriem un sfânt printr-un singur calificativ, de exemplu *świętobliwy Izaak Syryjczyk*, fără a fi nevoie să se adăuge termenul de *święty*. Același lucru este valabil și pentru următoarele contexte: *apostołowie Piotr i Paweł*, *archanioł Gabriel*, *darmo leczący Kosma i Damian*, *prawowierni Borys i Gleb*. (Ławreszuk 9-10)

Cu privire la termenii de identificare a apartenenței la cultul ortodox, în lucrări este subliniată profunzimea și complexitatea teologică a terminologiei dogmatice, de exemplu: *chwala* (în una dintre lucrări este menționat faptul că termenul *prawosławie* „Ortodoxie” este echivalentul termenului grecesc *orthodoxía*, unde în greacă ὀρθόδοξος, ὀρθός înseamnă „drept, propriu”, δόξα înseamnă „slavă, părere, sentință”) (Ławreszuk 10), „slava dumnezeiască”, *uwielbienie* „adoratie, veneratie”, *kult*, *cześć*, *przebóstwienie* „îndumnezeire”, *apatheia*, *teandryzm*, *perychoreza* sau *acedia*.

Mai mult, adesea în mai multe lucrări se poate observa că sunt propuse soluții noi, cuvinte noi în terminologia ortodoxă pentru a desemna anumite realități, de exemplu *katholikon*, *katapietasma*, *kukol* sau *posoch*.

În unele lucrări, regulile terminologice propuse supun atenției și problema evidentă a diferențierii scrierii termenilor adoptați din limbile greacă și slavonă bisericească, iar transcrierea sau adaptarea lor la limba polonă neuniformă i-a determinat pe unii autori să prezinte câteva norme legate de crearea unor echivalente a termenilor din limba greacă și din slavona bisericească.

7. Actualitatea problemei

Limba Bisericii Ortodoxe din Polonia este diversă și se dezvoltă constant. Terminologia Bisericii Ortodoxe din Polonia se bazează pe normele lingvistice ale limbii polone, dar păstrează în același timp o anumită

independență care rezultă din dogma, din principiile de credință specifice. Astfel, diferențele incontestabile de ordin eclesiologic, antropologic sau dogmatic, care sunt vizibile în discursul teologic din cadrul Bisericii Ortodoxe și a Bisericii Romano-Catolice, nu permit acceptarea necritică a tuturor termenilor introduși în terminologia ortodoxă în limba polonă. De exemplu, rolul Maicii Domnului în lucrarea mântuitoare a lui Hristos în Biserica Romano-Catolică (dogma concepției imaculate) a permis introducerea mai multor termeni despre Maica Domnului, prezentând-o în contextul învățăturilor dogmatice ale Bisericii Romano-Catolice. În ceea ce privește izvoarele istorice ale gândirii teologice ortodoxe, este imposibilă adaptarea acestor termeni în contextul învățăturilor Bisericii Ortodoxe.

O altă diferențiere lexicală care apare dintr-o tradiție liturgică diferită este slujba de seară. În tradiția Bisericii Romano-Catolice, ea este numită *nieszpory*. În Biserica Ortodoxă Poloneză, slujba de seară este uneori echivalată cu *wieczernia*.

Concluzii

Situația actuală a terminologiei ortodoxe în limba polonă nu poate oferi o imagine completă a acesteia. Astfel, pe de o parte, terminologia ortodoxă în limba polonă funcționează de secole și este în cea mai mare parte consecventă și în concordanță cu terminologia Bisericii Romano-Catolice. Pe de altă parte, însă, există și discrepanțe și probleme în ceea ce privește înțelegerea fără ambiguitate a termenilor folosiți în Biserică. Studiile și dicționarele existente în prezent subliniază faptul că este necesară realizarea unui dicționar normativ care să înregistreze terminologia existentă, să o sistematizeze și să indice modele de dezvoltare a terminologiei pe baza regulilor și standardelor lingvistice.

Bibliografie

- Coțac, Emanuel. *Determinări culturale și teologice în traducerea Noului Testament*. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015.
- Dumas, Felicia. *Dicționar bilingv de termeni religioși ortodocși român-francez*. Iași: Editura DOXOLOGIA, 2010.
- Frâncu, Constantin. *Curenți, școli, direcții și tendințe în lingvistica modernă*. Iași: Casa Editorială Demiurg PLUS, 2016.
- Kostiuczuk, Jakub/Tofiluk, Jerzy/Ławreszuk, Marek/Misijuk, Włodzimierz/Charkiewicz, Jarosław. *Specyfika polskiej terminologii prawosławnej. Koncepcja normatywizacji pisowni*. Białymstok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2016.

- Mikołajczak, Stanisław, Rybka, Małgorzata. *Badania nad językiem religijnym w Polsce w latach 1988–2013. Osiągnięcia – perspektywy badawcze*. Poznańskie Studia Polonistyczne, Seria Językoznawcza, t. 20 (40), z. 2.
- Munteanu, Eugen. *Lexicologie biblică românească*. București: Editura Humanitas, 2008.
- Munteanu, Eugen. *Traducțiunile fac o literatură. Câteva reflecții despre traduceri, cultură și educație*. LR, XXVIII (2018), nr. 7-8.
- Przybylska, Renata, Przyczyna, Wiesław. *Pisowni słownictwa religijnego*. Tarnów: Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej BIBLOS, 2018.
- Przybylska, Renata, Przyczyna, Wiesław. *Pisownia słownictwa religijnego*. Tarnów: Biblos, 2011.